

Purizam u jeziku

Nils Langer i Winifred Davies (ur.):
*Linguistic purism in the Germanic
 languages.* Walter de Gruyter,
 Berlin, 2005.

Budući da hrvatska vlada redovito podupire sve postupke u smjeru širenja jezičnog purizma, može se reći da purizam u Hrvatskoj poprima status državne religije. Propovjednici purizma su osobe koje bi trebale predstavljati znanost o jeziku. Prenose li one pritom doista znanstvena shvaćanja, moći će domaća sredina procijeniti samo ako sazna što o purizmu kaže znanost u svijetu. Stoga ćemo predstaviti najnoviju knjigu o toj temi, u kojoj su okupljeni radovi inozemnih stručnjaka.

Odmah na početku knjige N. Langer i W. Davies ističu suprotno od naših takozvanih jezikoslovaca da purizam nije prirodno stanje jezika i da njegov uzrok nije u jeziku ili u znanstvenom pristupu: »Purizam se ne pojavljuje automatski za vrijeme određenog stadija jezičnog razvoja, nego je uzrokovan laičkim uvjerenjima o jeziku, npr. da će jezik propasti ili da se kvvari« (3). Naime, poznato je da laici, tj. lingvistički neobrazovani ljudi »imaju određena uvjerenja o tome što je jezik, kako se on razvija ili kako bi se trebao razvijati, što su njegova dobra ili loša svojstva itd. Ne samo to: uvijek iznova se može promatrati kako se govornici slažu da se njihov jezik nalazi u procesu propadanja, da sadrži previše riječi iz neformalnog stila, da je ugrožen modernizacijom i stranim utjecajima: ukratko, da je bio bolji u dobra stara vremena i da sada treba nešto napraviti kako bi mu se vratila nekadašnja veličanstvenost« (1).

Laici gledaju jezik kao nešto »što je postojalo u čistom i neiskvarenom obliku jednom u povijesti, usprkos činjenici da se oni koji bi morali znati, naime obrazovani lingvisti čiji posao je da znaju sve o jeziku, s time ni u najmanjoj mjeri ne slažu« (9). Profesionalni lingvisti odbacuju puristička uvjerenja o navodnoj nekadašnjoj čistoći jezika i o njegovom kvarenju »kao kriva shvaćanja i iz temelja pogrešna, nastala uslijed nedostatka razumijevanja kako jezik funkcionira« (1). Budući da je puristički pristup jeziku znak laičkog neznanja, lingvisti promatraju »jezični purizam kao najupadljiviji primjer narodske lingvistike« (1). To znači da su naši jezikoslovci laičke neznalice i da nezastuženo imaju lingvistička radna mjesta.

Umjesto da poput profesionalnih lingvista ukazuju na neutemeljenost purizma, oni svom snagom proizvode purizam šireći dva tipa purističke ideologije: »Prvi bismo mogli nazvati *sanitarnim purizmom*. Njegov cilj je čišćenje jezika, ili kako je istaknuto kod Cameron (1995), sprovođenje 'jezične higijene'. Taj purizam govori o čistoći i uređivanju — eliminirajući ono za što se misli da je *kvarenje* ili greška u upotrebi, i čisteći ili purificirajući postojeće zapise jezika, a time i opise jezične povijesti koji su zasnovani na tim zapisima. Metafora je to fizičke čistoće ili urednosti: povezuje implicitno jezik s fizičkim objektima i materijom. Kao što fizička materija može postati prljava, zagađena ili nečista, tako — vjeruje se — može i jezik u upotrebi postati zagađen ili nečist, a kao što se fizička materija može očistiti ili purificirati, tako se korišteni jezik može čistiti ili purificirati. Međutim, bitno je imati na umu da je ovo zaista samo metafora jer jezik ni u kojem slučaju *nije* fizički objekt ili materija. On je apstraktan entitet, i kao takav ne može biti nečist ili pokvaren« (Milroy, 325).

Usprkos toj činjenici, domaći puristi se pozivaju na nekakvo navodno čisto stanje jezika u prošlosti, na »neki idealizirani

oblik jezika (možda standardni ili klasični varijetet), koji u stvarnosti po svoj prilici nikad nije postojao u upotrebi. Ovdje redovito dolazimo na područje *mita* — mita o vječnom propadanju — prema kojem je jezik uvijek u stanju kvarenja naspram jednog idealiziranog prošlog stanja koje je postojalo u zlatno doba« (325).

Idealiziranje služi kao pokriće za uništavanje bogatstva u jezika jer »najvažnije strukturno svojstvo tog idealiziranja je nevarijabilnost ili uniformnost, i to usprkos činjenici da jezik u upotrebi *nikada nije* nevarijabilan ili uniforman: on uvijek sadrži varijabilnost. Stoga (prema onom načinu rezoniranja) svako aktualno stanje jezika, time što je varijabilno, nužno mora biti nečisto u usporedbi s idealiziranim stanjem i potrebno mu je čišćenje« (325).

Takvo prosuđivanje nema lingvističku pozadinu: »U svemu tome postoji nešto što liči na paradoks jer kad se jedna upotreba prihvaća [...], a druga odbacuje [...], nema razumnog lingvističkog kriterija za takvu odluku niti unutrašnjeg lingvističkog argumenta koji bi za jednu upotrebu mogao pokazati da je 'čistija' od druge« (325). Drugim riječima, sasvim »proizvoljno je u lingvističkom smislu koji jezični oblik ili svojstvo se protežira ili proganja« (Langer/Davies, 5).

Poznato je da se »purizam bavi ne samo uklanjanjem (nepoželjnih) jezičnih svojstava nego i očuvanjem poželjnih elemenata. Ovdje zapažamo važnost subjektivnog vrednovanja jezičnih elemenata od strane (utjecajnih) članova ili grupa u jezičnoj zajednici: tko će reći što je poželjno ili nepoželjno?« (3). Očito si utjecajni članovi društva bez lingvističkog obrazovanja uzimaju pravo subjektivno određivati što je u jeziku poželjno, a što nepoželjno. To se vidi i iz triju definicija purizma navedenih u ovoj knjizi: »te tri navedene definicije se velikim dijelom slažu oko toga što je purizam: jedan (utjecajni) dio jezične zajednice izražava prigovore zbog prisutnosti određenih jezičnih svojstava i namjerava ih

izbaciti iz jezika. Obrazovani lingvisti smatraju takav postupak problematičnim jer nijedan jezik nije precizno definirani entitet s jedinstvenom poviješću niti zatvoreni skup jezičnih svojstava. Zato svaki pokušaj čišćenja jezika mora biti pogrešan jer nijedan jezik nije nikada bio čist« (4).

Pored sanitarnog purizma, ideologija čišćenja jezika uključuje kod nas i »drugi, donekle različit tip purizma, koji možemo zvati *genetičkim purizmom*. Prema genetičkopurističkom pristupu tobožnje kvarenje je rezultat isključivo utjecaja drugih jezika« (Milroy, 326). Taj vid purizma je svojim aktivnostima usmjeren »eksterno (ili ksenofobično)« (Geers, 98). Njegova bit je »'borba' protiv vanjskih utjecaja kakvi su strane riječi, posuđenice, kalkovi, internacionalizmi« (98). Kao i sanitarni purizam, tako i ovaj purizam »primarno pogađa leksik« (Elspaš, 24). Zajedno dolazi »eksterni (ili ksenofobični) purizam s arhaiziranjem« (Geers, 98). Naime, »ovisno o tipu purističkih zamjena i sredstava te izvora njihovog oblikovanja možemo izdvojiti: arhaični purizam, kada puristi koriste riječi i elemente za tvorbu riječi iz prošlosti« (98). Oni time narušavaju prilagodbenost jezika suvremenim potrebama života. Iza toga se skriva njihova vlastita neprilagodbenost vremenu u kojem žive i strah od svega što dolazi izvana: »Zato moramo pažljivo razlikovati između 'službenog' razloga purista za žigosanje određene riječi ili gramatičke konstrukcije jer je nelogična ili strana domaćem jeziku i 'skrivenje' motivacije, naime općeg straha od stranih (kulturnih) elemenata ili brige da je vlastita napredna kultura u opasnosti da opada« (Langer/Davies, 5). A »da li se takva strana invazija ili opće kulturno opadanje zaista događa, nebitno je — važno je da utjecajni članovi društva *vide* da se to događa; oni će zatim upotrijebiti emocionalne faktore i simboličke vrijednosti kako bi izrazili svoju zabrinutost« (5–6).

»Bitna posljedica genetičkopurističkog stava kad se primijeni na povijest jezika je

želja da se pokaže kako dotični jezik nije hibrid (još jedna metafora!) prekomjernog posuđivanja iz drugih jezika ili miješanja s njima. Ovo ima mnogo efekata, a jedan suptilniji među njima je da se u konvencionalnoj povijesnoj lingvistici promjene u jeziku najradije objašnjavaju kao endogene, kao interno uzrokovane u jednojezičnoj državi i kao da dolaze iz prirode i strukture jezika kao pojave, ali iz samog tog jednog jezika. Uloga govornika i društva, uloga jezičnog kontakta degradiraju se u tom pristupu na drugorazredno mjesto, ili se odbacuju, ili ignoriraju« (Milroy, 326–327). Takva »tradicionalna slika nastanka standardnog jezika i njegove dominantne uloge zadnjih stoljeća poduprta starijim 'pogledom odozgo' na povijest jezika i usaðivana od strane generacija učitelja i autora priručnika mogla bi se pokazati nepotpunom — ako ne i potpuno pogrešnom« (Elspaš, 42).

Uspoređivanjem laičkog i lingvističkog shvaćanja »pokazali smo kako lingvisti gledaju purizam kao općenito ništavne napore, zasnovane na naivnom i potpuno pogrešnom shvaćanju jezika, njegovog razvoja i, što je vrlo važno, toga kako je nastao: dok puristi rađanje jezika gledaju često kao pojavljivanje jedinstvenog (i zato čistog) oblika, nepokvarenog vanjskim utjecajima, lingvisti vjeruju da je svaki jezik produkt jezičnog kontakta i da ne postoji nešto što bi bilo čisti jezik« (Langer/Davies, 11). Tako npr. »njemački je kao i svi drugi jezici *produkt* jezičnog kontakta« (6). Proces jezičnih kontakata neprestano je u toku, što se vidi i iz najnovijih izdanja rječnika njemačkog jezika: »najnovije izdanje ortografskog *Dudena* (2000), kojeg većina Nijemaca gleda kao glavni rječnik koji obuhvaća sve njemačke i samo njemačke riječi, uključilo je znatno povećan broj anglicizama — jer su se pojavljivali dovoljno često u autentičnim njemačkim tekstovima« (8). Glavni rječnik njemačkog jezika Duden ravna se uvijek prema upotrebi, i »cilj Duden-a je pružiti pomoć kod korištenja normi

inherentnih jezičnoj upotrebi (*jezičnoimmanentnih normi upotrebe*)« (8). Duden opisuje upotrebnu normu, a ne pokušava joj puristički i preskriptivistički namešati jer bi to bilo u suprotnosti s lingvistikom. Ovdje se ponovo vidi koliko su naši domaći jezikoslovci zastranili: umjesto da opisuju upotrebu, oni joj puristički i preskriptivistički nameću. Time pokazuju da im je lingvistika nepoznanica.

Lingvisti odbacuju purizam i preskriptivizam. Za lingviste »su purizam i preskriptivizam usko povezani pojmovi jer svaki pokušaj čišćenja jezika ima oblik propisivanja što je ispravan ili bolji jezični izraz. Premda je termin *preskriptivizam* općiji od *purizma*, koriste se često jedan umjesto drugoga kad se primjenjuju na narodskolingvističku aktivnost određivanja i borbe za bolji varijetet nekog jezika« (7). Zbog velike povezanosti purizma i preskriptivizma Hohenhaus (204) također kaže »koristit ću ovdje 'purizam' i 'preskriptivizam' gotovo međusobno zamjenjivo«. U svojoj analizi Hohenhaus je »prikazao od čega se sastoje tradicionalni purizam i preskriptivizam pomoću sljedeće liste karakterističnih lajtmotiva — dubinskih postavki koje su osnovna svojstva preskriptivizma:

- a) subjektivna vrednovanja jezika su moguća i poželjna: postoji 'dobra' i 'loša' upotreba;
- b) govornici trebaju savjetnike (po mogućnosti nekog autoriteta): normativna pravila moraju informirati ljude kako bi *trebali* govoriti/pisati;
- c) uzor tradicije (uključujući u najekstremnijoj verziji pojam jezičnog *savršenstva*): 'starije' = 'bolje';
- d) primarnost pisanog jezika nad govorenim: jezik = pisanje; [...]
- g) jezik književnosti kao ideal: književni jezik je 'uzorit', on je 'najviši' oblik jezika (= tradicija 'najboljih pisaca', pogotovo iz 18. stoljeća)« (204–205).

Hohenhaus komentira te lajtmotive: »Od svih njih a) je očito ključna postavka o (ne)pravilnosti jezične upotrebe i služi kao opravdanje za b). U c) prepoznajemo karakteristično interpretiranje jezične promjene kao propadanja, a ono uključuje puristički mit o 'zlatnom dobu' [...]; d) i njegov ekstremni oblik g) su ne samo svojstvo preskriptivizma (pogotovo u 18. st.), nego su pisani književni tekstovi bili omiljeni objekt i deskriptivnih gramatičara — sve dok strukturalizam nije počeo naglašavati suprotni aksiom: 'jezik je govor, a ne pisanje' (ili preciznije: govor je *primarni* sistem)« (205).

Preskriptivističko proglašavanje svojstava koja su proširena u upotrebi nepravilnima slabo utječe na upotrebu. Tako Elspaß pomoću niza primjera ilustrira kako »svojstva koja su dva i pol stoljeća proglašavana 'nepravilnima' pojavljuju se u suvremenom standardnom njemačkom, pokazujući da je preskriptivizam na njemačkom govornom području imao mali ili nikakav utjecaj na jezičnu upotrebu« (23). U Elspaßovoj analizi »iznešeni su podaci o različitim svojstvima koja imaju dugačku tradiciju u njemačkoj gramatici i koja su sva proglašavana 'nepravilnima' za vrijeme preskriptivističke djelatnosti u 18. i 19. stoljeću. Međutim, nijedno od tih svojstava nije nikad sasvim nestalo iz jezične upotrebe« (41). Stoga »na osnovi rezultata empirijskog istraživanja 'stvarnog' jezika korištenog od strane velike većine njegovih govornika i pisaca, izgleda da preskriptivističke jezične norme ponekad primjenjuje samo relativno mali broj korisnika tog jezika« (42).

Slab učinak preskriptivizma na jezičnu upotrebu razumljiv je kad se ima u vidu da »preskriptivni gramatičari koji postavljaju ili kodificiraju norme za standardni ili prestižni jezik često nisu imali mnogo kontakta s 'normalnim' korisnicima jezika, i preskriptivne gramatike i savjetnici su obično knjige koje se mogu naći na policama u svakom kući, ali se rijetko

uzimaju s polica i čitaju« (Langer/Davies, 9).

Znanstvenici odbacuju preskriptivizam: »Postoje dva razloga za znanstveno odbacivanje preskriptivizma. Kao prvo, smatra se da je u osnovi pogrešno primjenjivati na jezik emocionalne izraze poput *dobar, loš, racionalan, lijep* itd. Lingvisti namjeravaju razumjeti, objasniti i opisati jezik, oni ga ne vrednuju — jednako kao što zoolog neće klasificirati i uspoređivati različite vrste na osnovi njihove ružnoće ili prijateljskog ponašanja« (7).

Nadalje, »ovo je drugi glavni prigovor preskriptivizmu: lingvisti odbacuju proizvoljnost odabiranja oblika koji će biti protežirani i onih koji će biti žigosani. To je vrlo jasno izrečeno u Traskovoj definiciji preskriptivizma, čiji cilj je lingvistički obrazložiti: '*Preskriptivizam* — Nametanje proizvoljnih normi jeziku, često suprotnih od uobičajene upotrebe. [...] Preskriptivizam se sastoji od pokušaja, od strane učitelja i književnika, da zaključne neslaganje [oko toga koji oblici bi trebali biti dio standardnog jezika] inzistiranjem na upotrebi oblika koje oni osobno protežiraju i osuđivanjem oblika koji se njima osobno ne sviđaju. [...] Osnovni pojmovi u ovoj definiciji su *proizvoljnost* norme i *osobno* sviđanje i nesviđanje određenih oblika« (7–8). Zato preskriptivizam nema veze sa znaošću, nego je znak laičkog pristupa jeziku: »Narodska konverzacija o jeziku često uključuje diskusije koje direktno ili indirektno sugeriraju preskriptivizam« (Evans, 241).

Kod nas su, međutim, upravo oni koji bi nominalno trebali predstavljati znanost o jeziku izvor neznanstvenih preskriptivističkih i purističkih shvaćanja. Takvu pojavu opisuje Milroy: »Općenito se smatra da puristička uvjerenja o jeziku imaju samo članovi opće javnosti — tj. nestručnjaci — a ne profesionalni lingvisti. Lingvisti su, tako volimo misliti, znanstvenici — objektivni promatrači jezika koji mogu sebe odvojiti od ideologija prihvaćenih u društvu oko njih. Ali ta razvedravajuća misao je

sigurno netočna: sasvim je jasno da lingvisti mogu biti, i često jesu, zahvaćeni ideološkim pozicijama koje mogu jako utjecati na njihovu interpretaciju rezultata istraživanja« (325). Dakle, objašnjenje za izrazitu neznanstvenost purističkih hrvatskih jezikoslovaca nalazi se u činjenici da oni služe ideologiji. Poznato je i kojoj ideologiji: »Kao što je mnogo puta isticano, purizam često ide ruku pod ruku s nacionalističkom ideologijom« (Elspaß, 24).

Naime, uočeno je da »su jezične debate najizraženije u vrijeme promjena, naročito u procesu pravljenja nacije« (Horner, 169). Pomoću jezičnih debata se jezik politizira, a »praksa politiziranja nacionalnog jezika je često služila kao glavna komponenta u diskursnom procesu 'zamišljanja' nacije (Anderson 1991). Jedna manifestacija politiziranja jezika je ideologija jezičnog purizma, za koju se tvrdi da je najvidljivija u doba tranzicije i promjene« (Horner, 167).

Kao što se kod pristupa jeziku razlikuje znanstveno shvaćanje naspram narodskog purističkog, tako i kod pristupa pojmu nacije »postoje dvije suprotstavljene interpretacije etnosa« (168). Jedna je esencijalistička, a druga konstruktivistička: »Prema esencijalističkom pristupu etnos je zasnovan na fiksnom skupu kriterija, koji određuju članstvo grupe. S konstruktivističke točke gledišta etnos je nešto vrlo podložno utjecaju, nešto što nastaje pregovaranjem u procesu međugrupnih odnosa. Varijacije ovog drugog shvaćanja dominiraju u aktualnim znanstvenim radovima iz društvene antropologije i naglašavaju fleksibilnu prirodu etnosa, kao i svih drugih tipova samoidentifikacije i kategoriziranja Drugih. Međutim, ono prvo shvaćanje dominira u popularnom ili 'narodskom' poimanju etnosa« (168).

Nacija i nacionalizam uključuju konstruiranje granica. Purizam također »uključuje borbu protiv Drugih i konstruiranje granica« (167), pa ne iznenađuje što je purizam vrlo pogodan da bude »nacionalistički kao dio nacionalističkog političkog pokreta« (Geers, 98). Hrvatski jezikoslovci

ne žele priznati da pomoću purizma šire nacionalističku ideologiju, nego tvrde da pomoću purizma nastoje standardizirati jezik. Međutim, naš jezik standardan je već stotinjak godina, što znači da cilj današnjih purističkih aktivnosti ne može biti nastanak standardnog jezika. Purističko »vraćanje zastarjelih domaćih oblika nije dio procesa standardizacije« (Milroy, 329). Pa »stoga ako se možemo složiti da genetički purizam ima neku funkciju, onda je ona sasvim drukčija: cilj genetičkopurističkog pristupa nije primarno da standardizira; on želi *legitimizirati* jezik dajući mu (najradije dugu i slavnu) povijest, i u nekim slučajevima pokrenuti prema uspostavljanju drevnog stanja čistoće jezika. Međutim, iako genetički purizam nije dio procesa standardizacije, on je svakako uključen u ono što smo nazvali *ideologijom standardnog jezika* (Milroy/Milroy 1999: 18). Legitimacija jezika se posebno podupire povišnim pedigreom« (329). Zato hrvatski jezikoslovci u skladu s ideologijom standardnog jezika uvjeravaju javnost da standardni jezik u Hrvatskoj postoji već više stoljeća, a istovremeno tvrde i da oni danas standardiziraju jezik. Ne samo da ni jedno ni drugo nije točno, nego je i u kontradikciji jedno s drugim.

Pored te ideologije, kod purizma su još »mnogo upadljivije otvoreno ideološke pozicije koje su usvojene i usklađene s idejom interno uzrokovane jezične promjene. One uključuju pogotovo nacionalizam, koji se može proširiti do rasističkog purizma i žigosanja manjina« (327). Toga bi morali biti svjesni oni koji u Hrvatskoj podupiru purizam. I njima bi moralo biti poznato da »puristički stavovi znaju biti otvoreno rasistički ili ksenofobični«, kao što bi im moralo biti poznato da purizam nije znanost, nego »je jezični purizam oruđe koje služi rasističkoj i nacionalističkoj ideologiji« (328).